

Heinz J. Kersting–Marlo Riege

A szociális munka és a szociálpedagógia professzionalizálása Németországban*

1. Történeti áttekintés

A professzionális szociális munka történeti fejlődése a segítségre szorultság észrevételét és magyarázatát, valamint ennek megfelelően a segítség meg-alapozását és szervezeti formáit tükrözi.

Fogalmilag a szociális munka megnevezés a következő változáson ment keresztül: Armenpflege–szegénygondozás, Fürsorge–gondozás, szociális munka. Ez annyit jelent, hogy az eredeti (hosszú ideig meghatározó) szegénysegítés, amely tisztán anyagi aspektussal rendelkezett, olyan segítő formákkal bővült, amelyek már a részvét (participáció) nézőpontját is hangsúlyozták.

A mai professzionális szociális munka és a szociálpedagógia kettéválásának az eredete is ehhez a fejlődési folyamathoz köthető. Ez a kettéosztódás a maga jól elhatárolható hivatásprofiljával és sajátos képzési állomásaival a német fejlődés egy sajátossága. Mindez hozzávetőleg tíz éve kezdett magától felbomlani, hiszen a tevékenységi körök tényleges kereszteződése, átfedése és ennek megfelelően a képzés tartalma egyre intenzívebbé vált, de továbbra is fennmaradt mindkét megjelölés: szociális munka és szociálpedagógia.

1.1. A szegénygondozástól a szociális munkáig

A szociális munka a szegénygondozásból alakult ki. Ez a 19. században az egyház messzemenő igyekezetén alapult**, és karitatív hajlandóságú vállalat-

* A tanulmány a „Fachhochschule Niederrhein Fachbereich Socialwesen Gemeinsames europäisches Projekt Social Work Education on an European Level” megbízásából készült.

** Mindez a katolicizmusban a szerzetesrendek új típusának kialakulásához kötődött, a „könyörületesség és jótétemény” vallásos szövetségéhez, amelynek fontos eleme a régi, szerzetesi fogadalom, azaz a szegénység, engedelmesség és a nőtlenség, a tevékeny felebaráti szeretettel egybekötve.

A protestantizmusban is születtek ebben az időben az előbbihez hasonló szerzetesrendi alapok: megjelentek a „diakónusok”. Segítő tevékenységük elsősorban az ipari proletariátusra, a gyermeknevelésre és a betegápolásra irányult.

kozókra, a nagypolgárság tagjaira épült, egyúttal a nagyobb városok (az egykori birodalmi és hanzavárosok) szegénygondozásából eredt, és néhány állami intézmény (pl.: nevelőintézetek és árvaházak, amelyek a 18. században még fegyházakkal voltak összekötve) szórványos, ill. egyes szolgáltatásait jelentette.

1.2. Az „elberfeldi modell”, 1853.

A karitatív alapú szegénygondozás területileg és helyileg különbözött egymástól, jogilag pedig önkéntes jellegű volt.

Ezek a formák azonban már nem voltak elég hatékonyak az iparosodás miatt kiszélesedő szegénység kezelésében. Éppen ezért megpróbálták községi szinten megszervezni az általános szegénygondozást, mégpedig tiszteletbeli alapokra helyezve.

A legismertebb és legeredményesebb az úgynevezett „elberfeldi modell” volt.

Az Elberfeld nevű várost (ma Wuppertal része, Engels szülővárosa) a hamburgi példát követve tíz megyére osztották, egy mindenkor, tiszteletbeli megyei előjáró vezetésével (hivatali jogkör, fizetés nélkül). Minden megyének 14 kerülete volt, a kerület élén egy ugyancsak tiszteletbeli férfi, a szegénygondozó állt.

A férfiak túlsúlya abból adódott, hogy e tisztt betöltése polgári jogokhoz volt kötve, amellyel a nők a 19. században még nem rendelkeztek.

(A teljes polgárjogi egyenlőséget csak a választójog megszerzésével, 1918-ban érték el a nők.)

E rendszeren keresztül támogatták a segítségre szorulókat, ugyanakkor ez egyfajta szociális ellenőrzést is jelenthetett. Sok város tisztviselőként alkalmazta a tiszteletbeli előjárókat és ápolókat.

Emellett még mindig sok önkéntes segítőtevékenység létezett keresztényi, emberbaráti, szakszervezeti, szocialista, kommunista és egyszerű emberi, szolidáris alapon.

1.3. A tiszteletbeli szociális munkától a fizetett és kvalifikált szociális munkáig

Az „elberfeldi modell” néhány évtizedig nagyon eredményes volt, és egyéb nagyvárosokra is kiterjedt.

A 19. század vége felé azonban egyre nyilvánvalóbban mutatkoztak meg sajátos korlátai:

– a gyors városiasodás, a nagyarányú mobilitás, a családformák változása felborította az eddig áttekinthető és stabil kerületi struktúrákra szervezett segítőrendszer bázisát;

– a bismarcki szociálpolitika (1880-as évek) kezdetével a segítő szolgáltatások jogi és szakmai követelményszintje emelkedett;

– mindezt a kialakuló tudományos tevékenység támasztja alá, vagyis a szegénység egyéni aspektusból szemlélve szociális problémaként merül fel.

Az angol Royal Commission hagyományát követő, a 19. század végén kialakult „Verein für Sozialpolitik” vizsgálatokat végzett a szegénység, a munkanélküliség, az egészségügyi problémák, a táplálkozási és higiéniai károk mértékéről és következményeiről, azzal a céllal, hogy a segítség-megértés két irányban kiszélesedjék:

– nem csupán az anyagi szegénység kezelésének, hanem a központi életterületekről való gondoskodásnak az irányában, és

– ennek megfelelően nemcsak az anyagi segítyt, hanem egy széleskörű, megelőző intézkedéseket is magába foglaló, elnyomorodás elleni küzdelmet is megcéloztak.

A tiszteletbeli alapon működő „elberfeldi modell” az effajta követelményeknek nem tudott megfelelni.

A gondoskodás úgymond nyilvános feladattá vált (bár nemzeti és jogi szinten csak a húszas években rögzítették). Vagyis átalakult fizetett és kvalifikált munkává.

1881-ben alapították meg a német szegénygondozási és jótékonsági egyesületet, mindazon intézmények összefogásaként, amelyek a társadalmi jóléttel foglalkoztak.

Az új értelmezésnek megfelelően 1891-ben a következő névre kereszteltek: *Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge* (Német Egyesülés nyilvános és magángondoskodás céljára).

A nyilvános gondoskodás mellett továbbra is megmaradtak a kiterjedt és sokoldalú tiszteletbeli, társadalmi tevékenységek. De ezen a területen is egyre nyilvánvalóbbá vált a képzés iránti igény.

1.4. A gondoskodás mint női hivatás

A nők ebben az időben kerülhettek közel a tiszteletbeli szegénygondozáshoz, de még mindig csak kiegészítő tevékenységet folytathattak.

Ehhez a még mindig nem fizetett, vagyis önkéntes tevékenységhez ki kellett őket képezni.

1889-ben indult a gondozónői iskoláztatás első évfolyama

1905. Protestáns világszemléletű szociális nőiskola alapítása *Hannoverben*.

1909. Filantróp szemléletű szociális nőiskola létrehozása *Berlinben*, a polgári nőmozgalmak hatására (Alice Salomon).

1926. Katolikus szociális nőiskola alapítása *Aachenben* (ma a katolikus főiskola része), alapította a Katolikus Nőszövetség (Helene Weber), a polgári nőmozgalmak katolikus ágaként.

Az első világháború után számos, addig társadalmi munkában önkéntesen dolgozó nő kényszerült arra, hogy eddigi munkáját hivatásként űzze. Ez részben az első világháborút követő női munka megjelenésének a következménye.

Az 1992. évi „Reichsjugendwohlfahrtsgesetz” (birodalmi ifjúságjóléti tör-

vény) 1922 és a „Fürsorgepflichtverordnung” (eltartáskötelezettségi rendelet) érvényesítésével (1924) az addig helyileg különféleképpen kialakult gondoskodást egységes alapokra helyezték. Ez magával hozta a képzett munkatársak iránti szükségletet is.

A helyi szervek olyan nőket alkalmaztak, akiket a szociális nőiskolában képeztek ki, és mint hivatali foglalkozású (tehát hivatali státusszal rendelkező) egészségügyi dolgozókat tartottak nyilván (tanfolyam anyák számára cse-
csemőápolásról, az „iszákosok és idióták gondozásáról”, és mindenekelőtt egy körzeti jellegű ellátás, amely felváltotta az elberfeldi modellt).

1.5. Az ifjúságvédelem mint történeti kiindulópont a szociálpedagógia kialakulásához

A Weimari Köztársaság kibocsátotta az első, az akkori viszonyokhoz képest igen modern ifjúságjóléti és ifjúságvédelmi törvényt, amely előtérbe helyezte a nevelési elveket a jogelvekkel szemben. A törvény – a jogrendeletek mellett – kiterjedt mindazon társadalmi és állami nevelési, gondozási és ellátási formákra, amelyek kívül estek az iskola hatáskörén.

Az a hivatás, amely a törvényben kitűzött, meghatározott tevékenységeket jelölte, a „Jugendleiterin” (ifjúságvezetőnő) elnevezést kapta. (Később, a második világháború után, a férfiak képzésével párhuzamosan természetesen kialakult a „Jugendleiter” megnevezés is.)

A jövődöbéli „Jugendleiterin”-eket a gondozónőkhöz hasonlóan iskolákban (szemináriumokon) képezték ki. Közülük kerültek ki az óvodák, gyermekotthonok és ifjúsági hivatalok főfoglalkozású vezetői.

Ilyen impulzusokat tartalmazott a szociális munkának a húszas évek reformmozgalmából, ifjúsági mozgalmából, a szakszervezetek, a szocialista és a kommunista pártok megmozdulásaiból kialakuló „szociálpedagógiai vonala”. A közös kiindulópontot pedig az emancipációs törekvések jelentették (reformpedagógia).

Ebből a hagyományból adódott a német szociális munka csak ma feloldható kettéosztódása – a mai megjelölés értelmében vett szociális munka és szociálpedagógia.

1.6. A nemzeti szocializmus időszaka

A képzési egységeket egységes tantervvel látták el. Az iskolákat mint egyfajta világnézet „hordozóit” kisajátították, és kommunális iskolaként vezették tovább.

A hivatali szerepet betöltők új nevet kaptak: népgondozó(nő) (Volksfürsorgerin). Előtérbe kerültek a biológiai (vagyis rasszista), örökletes és nép-egészségügyi (világ)nézetek. A gondozónők és az ifjúsági vezetők részt vettek a fogyatékosok kiirtásában (euthanasia).

A szociális munka kimagasló elméleti szakemberei és tanárai kényszerültek elhagyni Németországot világszemléletük vagy esetleges zsidó

származásuk miatt (pl. Konopka, Salomon, Lewin). Az ő tevékenységük az Egyesült Államokban döntő mértékben hozzájárult a szociális munka professzionalizálásához és az elméleti képzés megindításához.

1.7. A háborút követő időszak

Jól nyomon követhető a Weimari Köztársaság háború előtti időszakának tapasztalataihoz való kötődés. Elsősorban a háború következményeivel kellett megbirkózni, ezért a hivatással való foglalkozásra nem jutott elegendő idő.

A háborút követően a hallgatók egy harmada férfi volt, és ez az arány máig változatlan. A képzés idejét két évről háromra emelték, amely – miután az állami bizonyítványt megkapták – egy gyakorlati évvel zárult. A képző intézményeket emelt szintű szakiskoláknak (Höhere Fachschulen) hívták, és a gimnáziumokhoz hasonlóan a középfokú iskolarendszerbe sorolták.

Az ötvenes évek közepétől fejlesztették ki az Amerikában, Hollandiában, Svájcban és Belgiumban már elterjedt szociális munka klasszikus módszereit (case-work, social group-work, community organization és ezzel egybekötve a szupervízió), melyeket a német viszonyokra adaptáltak.

Ezzel egyrészt kialakult a professzionális munkának egy sajátos, állandósult módszere, másrészt pedig a módszer egyoldalú orientáltságával szembeni kritika. Szükségessé váltak olyan integrált kezdeményezések, mint például a segély-szükségletek és szociális problémák elemzése.

Bizonyos tekintetben a hosszú ideig egyeduralkodó módszerorientáltság ellenhatásaként alakult ki a hetvenes években a szociális munka elmélete, amely a szociális problémák társadalmi okaira összpontosított, és ezzel szükségszerűen társadalomkritikai szerepet töltött be, kétségtelenül kevesebb figyelmet fordítva az egyéni problémákra.

A szociális munka átfogó elméleti megalapozása tehát csak hézagosan sikerült, és így a nyolcvanas években újra hangsúlyt kaptak az egyéni és kapcsolatirányultságú kezdeményezések.

1.8. A szociális munka és a szociálpedagógia mint főiskolai stúdium

A szociális munka tudományos megalapozására irányuló törekvésben fontos lépés volt, hogy a képzést áthelyezték főiskolai szintre.

Ezzel egyidejűleg – az átfogó képzési reformok időszakában vagyunk – egy sor szakmai irányultságú évfolyamot az újonnan megalapozott főiskolán belül újjászerveztek.

Máig is vitatják e döntés hatását a szociális munkában:

– mindig vannak ellenvetések az úgymond „eltudományosítással” szemben (pl. túl sok az elmélet, kevés a gyakorlati, szakmai dolog);

– mások abból a megfontolásból támogatták ezt a fajta „tudományosítást”, hogy ez fokozza a szakma elemző és kritikai képességét, növeli az önállóságát. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a szociális munkás, szociálpedagógus-képzés konkrét, tudományos elvárásai, feltételei hiányosak vagy gyérek, ki-

váltképp azért, mert az emelt szintű szakiskolák (Fachhochschule) alacsonyabb státusszal rendelkeznek, mint a főiskolák (Hochschule).

Vagyis: Németországban nem sikerült a szociális munka és a szociálpedagógia School of Social Workhoz hasonló, teljes akadémiai státuszát (pl. doktorálási jog vagy egyetemi kutatás) kivívni. Ez mind a szakmai tekintély szempontjából, mind „hivatáspolitikailag”, mind pedig egy új tudomány (SW, SP) kialakulásának szempontjából negatív következményeket von maga után mind a mai napig:

– a „szakmaidegen” (fachfremd) tanerők meghatározó része nem áll intézményesítési kényszer alatt (mivel a SW nem önálló tudomány, következőképp nincs önálló intézményrendszere), s emiatt a szociális munka tárgyai és feltételei automatikusan a tanárok által képviselt tudományba és ezek intézményeibe integrálódnak;

– az „eltudományosítás” végül is nem feltétlenül azonosítható a szociális munka elméletével, s még kevésbé „az elmélettel”. Tudományos karaktere sokkal inkább arra vonatkozik, ill. azt célozza, hogy mint a szociális problémák analizálására és feldolgozására alkalmazott önálló tudomány, elismert legyen.

2. A professzionalizálás problémái

2.1. Csekély társadalmi tekintély

A szociális munkát és a szociálpedagógiát még mindig egy olyan segítő szakmának képzelik el, amelyhez bárki, különösebb képzés nélkül érthet (a laikusok kompetenciájával).

Ennek egyebek közt az az oka, hogy a szociális munka és a szociálpedagógia először a német társadalom némozgalmainak eredményeképp, önkéntes női munkaként jelentkezett.

2.2. Hiányos professzionális szervezés

A polgári némozgalmak ideológiai elmélete („anyaiság”) és az első gondozónők tanárainak nagypolgári – gazdag és gyakran vallásos családokból való – származása volt az egyik oka annak, hogy a hivatáspolitikai és bérkérdések csak később kerültek felszínre, és máig is alig vitatottak.

Léteznek ugyan „szakma-szövetségek” és egy egységes, ütőképes szervezet létrehozására irányuló kísérletek, de a mai szakemberek érdeklődése nem kifejezetten komoly. A szociális munkásoknak és szociálpedagógusoknak nincs szakszervezetük. Tipikus példaként szolgálhat a szupervízorok szakmai szövetsége, vagyis egy olyan tevékenység szervezete, amelynek eredete egyértelműen a szociális munkához és a szociális munkásokhoz vezethető vissza. E szövetség megalapítását azonban a „nem szociális munkások, ill. pedagógusok” szorgalmazták és érték el.

2.3. Hogyan határozzák meg a szociális munkát és szociálpedagógiát mások?

– a hivatalnokok általánosságban

A németországi szociális munka társadalmi „lobby-csoportja” a Deutsche Verein für öffentliche und private Fürsorge (Német Egyesülés nyilvános és magángondoskodásra), vagyis az összes szociális munkás és szociálpedagógus fedőszervezete. Ez a szervezet társadalmilag szociális munka érdekelt-ségű volt, de hivatáspolitikai szempontból nem.

– az egyház

A szociális munkás állások több mint a felét a két nagy egyház kínálja, erősítve ezzel a II. világháború utáni helyzetét, tekintélyét.

Mivel az egyház szervezetei az egyház és az állam nem teljes szétválasztása miatt nyilvános jogokkal rendelkeznek, maguk szabhatják meg a bértarifát, és – mivel ők magukat Dienstgemeinschaftnek, „szolgáltató közösségnek” definiálják – nem szükséges ennek szakszervezetekkel való megvitatása.

(A szociális munkások munkajogi értelemben nem munkavállalók, hanem a kereszténység képviselői, akik az evangélium szerint embereket szolgálnak.)

Különösen a katolikus egyháznak van erős befolyása alkalmazottainak magánéletére, ezt az állami bíróság is elfogadja, sőt helyesli (pl. válás utáni diszkrimináció).

– a nem közvetlen felettesek

Mivel a szociális munkásoknak (ellentétben az USA-beli gyakorlattal) igen ritkán van vezető funkciójuk, a szociális problémák megoldását más hivatásként definiálják. Vagyis a szociális munkások és pedagógusok egy másik szakma funkcióit ellátni képes „megoldó, kivezető szervek”.

A szociális munka vezetői és tervezői legtöbbször jogászok, teológusok, pedagógusok, pszichológusok, orvosok stb.

– jogilag intézményesített szervezetek

Az, hogy a professzionális szociális munka szervezeti összefüggésben jön létre és áll fenn, nem különös, hiszen ez gyakorlatilag minden fizetett munkára érvényes.

Am a történelem során kifejlődött és a Hilfe zur Selbsthilfe, „az önségítés megsegítésére” irányuló jogi és intézményes struktúráknak a gyakorlati szociális munkába való átültetése komoly nehézségekre ütközik.

– a „szakmaidegen” tudományágakat képviselő tanárok

A szociális munkások, szociálpedagógusok tanárainak túlnyomó része más szakmákból kerül ki, alapvetően a szociális munka egyetemi rendszerbe való besorolásának hiánya miatt. Emiatt ők maguk sohasem hozták létre a szociális munkások, szociálpedagógusok igazi szakmai státuszát, más, idegen

szakmához való tartozásuk miatt. A főiskolán dolgozó professzorok, jogászok, pszichológusok, szociológusok, orvosok, teológusok, filozófusok, pedagógusok, politológusok, nyelvtudósok, művészek stb. rendszerint az általuk képviselt tudományágakkal azonosulnak, a szociális munkások tevékenységéről gyakran kevés ismerettel rendelkeznek. Az Egyesült Államokban – ezzel ellentétben – egy szociális munkás képző iskolában nem alkalmaznak olyan tanárokat, akik maguk valaha nem szociális munkásként kezdték.

A szociális munkának és a szociálpedagógiának azonban nincs olyan egyetemes és tudományos alapja, amelyen a szociális munka mint tudomány kifejlődhetne.

Ha egy szociális munkás professzorként akar egy főiskolán tanítani, akadémiai feltételeknek kell megfelelnie, vagyis diplomát kell szereznie egy teljes akadémiai stúdiumról, majd ezt követően doktorálnia is kell.

Főiskolánk és mások példája azonban egyaránt azt igazolja, hogy ezen az úton az egykori szociális munkás gyakran elveszíti eredeti identitását.

2.4. A szociális munka és a szociálpedagógia konkurensei a szociális piacon

Németországban időközben kifejlődött a szociális munka mellett egy magasabb státusszal kitüntetett hivatás, a „Dyplom”-pszichológus, és „Dyplom”-pedagógus, amely az Egyesült Államokban nem önálló szakma, hanem a szociális munka specializálódása. Ez a foglalkozás a szociális piacon rendszerint eredményesebb, mint a szociális munka vagy szociálpedagógia, hiszen a pszichológusok gyakran maguk alá rendelik a szociális munkásokat vagy a szociálpedagógusokat, akik ily módon korlátozva tevékenykedhetnek saját szakterületükön. A pedagógusoknál még élesebb a piaci konkurencia: a szociálpedagógia vezető pozícióit nem ritkán ők foglalják el.

Fordította: Fülöp Rita

Irodalom

- Gildemeister, R.: *Als Helfer überleben. Beruf und Identität in der Sozialarbeit/Sozialpädagogik*, Neuwied/Darmstadt: Luchterland, 1983.
- Hamburger, F. (Hg.): *Sozialarbeit in Deutschland und in Spanien*, Berlin: Schauble 1991
- Krapohl, L.–Simon, W.: Die Entwicklung von Arbeitsfeldern und Berufsstrukturen (Berufsbildern) der Sozialarbeit/Sozialpädagogik, in: Jers, N. (Hg.): *Soziale Arbeit gestern und morgen*. Festschrift zum 75. jährigen Bestehen der katholischen Ausbildungsstätte für Sozialarbeit und Sozialpädagogik in Aachen, Aachen: Einhard 1991, S. 96–151.
- Landwer, R.–Baron, R. (hg.): *Geschichte der Sozialarbeit*. Hauptlinien ihrer Entwicklung im 19–20. Jahrhundert, Weinheim/Basel: Beltz, 1983
- Lowy, L.: *Sozialarbeit/Sozialpädagogik als Wissenschaft im angloamerikanischen und deutschsprachigen Raum*, Freiburg im Br.: Lambertus, 1983
- Mühlfeld, C. u. a.: *Mehr Professionalität—mehr Lösungen?* (Brennpunkte Sozialer Arbeit) Frankfurt/Main: Diesterweg, 1988

- Otto, H. U.-Untermann, K. (Hg.): *Sozialarbeit als Beruf*. Auf dem Weg zur Professionalisierung? München: Juventa, 1971
- Projectgruppe soziale Berufe (Hg.): *Sozialarbeit: Expertisen*. 3. Professionalisierung und Arbeitsmarkt, München: Juventa, 1981
- Sachsse, CH.: *Mütterlichkeit als Beruf*, Frankfurt, 1986
- Wienand, M.: *Sozialsystem und soziale Arbeit in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt/Main, 1988

A Liget februári számából

Farsang a ligetben – Horgas Béla, Balassa Péter, Györe Balázs, Rába György, Orbán Ottó, Rapai Ágnes, Novotny Gergely, Dalos Margit, Márton László, Györffy Iván, Székhelyi József, Takács Zsuzsa, Bóna László, Levendel Júlia írásai.

Lipp Tamás beszélgetése Csányi Vilmos etológussal

Bíró Béla a kisebbség-politikáról

Jarry Mander: A szent visszatérte

Földényi F. László a hónap verséről